

3 Základní teorie stability dynamických systémů

3.1 Stabilita ve smyslu Ljapunova

Relativně velkého počtu definic stability uvedeme jen nejdůležitější, které bezprostředně vycházejí ze základní myšlenky stability, formulované ruským matematikem Ljapunovem.

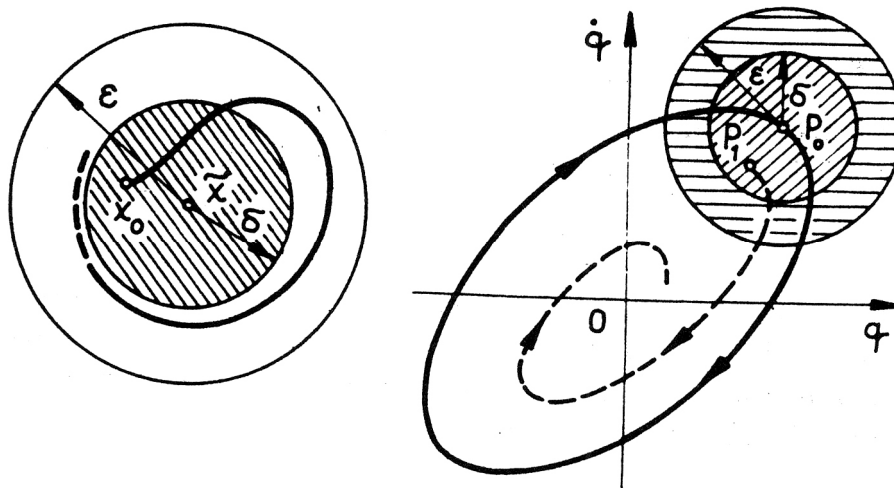
Uvažujme nařízený dynamický systém, modelovaný rovnicí

$$\dot{\mathbf{x}}(t) = \mathbf{f}(\mathbf{x}(t), t) \quad (3.1)$$

nebo jedná-li se o autonomní systém, rovnicí

$$\dot{\mathbf{x}}(t) = \mathbf{f}(\mathbf{x}(t)) \quad (3.2)$$

Budeme vyšetřovat podmínky, za kterých bude rovnovážný stav systému $\tilde{\mathbf{x}}$ stabilní. O funkcích $f_i(\mathbf{x}, t)$ předpokládáme, že jsou spojité a že mají spojité derivace podle proměnných $x_i (i=1, 2, \dots, n)$. Necht' $\mathbf{x}(t) \equiv \mathbf{x}(\mathbf{x}_0, t_0, t)$ představuje řešení stavové rovnice v čase t při počátečních podmínkách $\mathbf{x}_0$ v čase t_0 . Nejprve budeme definovat **stabilitu rovnovážného stavu**.

Obr. 3.1

Podle Ljapunova je rovnovážný stav $\tilde{\mathbf{x}}$ neřízeného dynamického systému stabilní, jestliže pro každou reálnou hodnotu $\varepsilon > 0$ existuje takové reálné číslo $\delta \equiv \delta(\varepsilon, t_0) > 0$, pro které platí, že při

$$\|\mathbf{x}_0 - \tilde{\mathbf{x}}\| \leq \delta \quad \text{je} \quad \|\mathbf{x}(\mathbf{x}_0, t_0, t) - \tilde{\mathbf{x}}\| \leq \varepsilon \quad \text{pro} \quad t > t_0 \quad (3.3)$$

Symbolem $\| \|$ je označena norma matice. Smysl tohoto tvrzení je patrný z obr. 3.1a. Rovnovážný stav je stabilní, když po malém vychýlení z tohoto stavu (vlivem „poruch“ amplitud nebo fází) zůstane trajektorie zastupujícího bodu systému v okolí ε rovnovážného stavu. Podle této definice nemusí trajektorie zastupujícího bodu v čase $t \rightarrow \infty$ nutně dosáhnout rovnovážného stavu $\tilde{\mathbf{x}}$, ale musí setrvat v předepsané blízkosti tohoto stavu.

Rovnovážný stav autonomního systému je **asymptoticky stabilní**, je-li stabilní ve smyslu Ljapunovy definice a každý pohyb, vycházející ze stavu $\mathbf{x}_0$, dostatečně blízkého stavu $\tilde{\mathbf{x}}$, konverguje v čase $t \rightarrow \infty$ ke stavu $\tilde{\mathbf{x}}$

Stabilitu periodického řešení budeme chápat jako stabilitu pohybu podél určité trajektorie, kterou je v případě periodických řešení limitní cyklus. Sledujeme, zda bod P_1 (reprezentující okamžitý stav systému), který se pohybuje po trajektorii blízké limitnímu cyklu, zůstává trvale ve zvolené oblasti ε , která obsahuje oblast viz obr. 3.1b. Bod P_0 , reprezentující střed oblastí δ i ε , se přitom pohybuje po limitním cyklu. Zůstává-li pro každé $t > t_0$ bod P_1 trvale v oblasti, je periodické řešení ve smyslu Ljapunovy definice (3.3) stabilní.

Při analýze **stability odezvy řízených (buzených) systémů** je minimálním požadavkem pro stabilitu ohraničený vstup a výstup a stabilita periodického řešení neřízeného systému (včetně stability počátečních podmínek).

3.2 Určování podmínek stability pro rovnovážné stavy systémů

Uvažujeme autonomní dynamický systém, popsáný stavovou rovnicí (3.2), kterou lze rozepsat na soustavu rovnic

$$\dot{x}_i = f_i[x_1(t), x_2(t), \dots, x_n(t)], \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (3.4)$$

kde f_i jsou obecně nelineární funkce. Hodnoty rovnovážných stavových veličin $\tilde{x}_1(t), \tilde{x}_2(t), \dots, \tilde{x}_n(t)$, dostaneme jako řešení soustavy rovnic

$$\dot{x}_i = f_i[x_1(t), x_2(t), \dots, x_n(t)] = 0, \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (3.5)$$

Nyní definujeme **poruchy $\xi_i(t)$ jako malé odchylky od rovnovážného stavu**. Pohyb systému kolem rovnovážných hodnot stavových veličin pak definují rovnice:

$$x_1(t) = \tilde{x}_1(t) + \xi_1(t), x_2(t) = \tilde{x}_2(t) + \xi_2(t), \dots, x_n(t) = \tilde{x}_n(t) + \xi_n(t), \quad (3.6)$$

Podle Ljapunovy definice asymptotické stability bude rovnovážný stav systému stabilní, budou-li splněny relace $\lim_{t \rightarrow \infty} x_i(t) \rightarrow \tilde{x}_i$ pro všechny i . Dosadíme vztahy (3.6) do rovnic (3.5). Po rozvinutí funkcí $f_i[\dots]$ do Taylorových řad v okolí hodnot $\tilde{x}_i$ a po zanedbání vyšších členů rozvoje od druhého řádu výše, dostaneme soustavu rovnic

$$\dot{\xi}_i(t) = a_{i1}\xi_1(t) + a_{i2}\xi_2(t) + \dots + a_{in}\xi_n(t), \quad i = 1, 2, \dots, n$$

nebo stručně v maticovém zápisu

$$\frac{d}{dt} \xi(t) = \mathbf{A}(t) \xi(t) \quad (3.7)$$

kde $\mathbf{A} \equiv [a_{ij}]$, kde $a_{ij} = \left. \frac{\partial f_i(\mathbf{x}(t))}{\partial x_j} \right|_{\mathbf{x}=\tilde{\mathbf{x}}}$

Řešení soustavy (3.7) je známé a rovno $\xi(t) = \xi_0 e^{\lambda t}$; po jeho dosazení do (3.7) a po vyloučení triviálního řešení dostaneme maticovou formulaci problému vlastních hodnot matice **A**:

$$|\mathbf{A} - \lambda \mathbf{I}| \xi_0 = 0 \quad (3.8)$$

Jak je známo, tato rovnice má netriviální řešení tehdy a jen tehdy, je-li determinant matice soustavy roven nule. Ljapunov dokázal, že **rovnovážný stav systému, charakterizovaný hodnotami $\tilde{x}_1(t), \tilde{x}_2(t), \dots, \tilde{x}_n(t)$, je stabilní, jsou-li reálné části všech vlastních hodnot λ_i záporné**, tj. když platí

$$\operatorname{Re}\{\lambda_i\} < 0, \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (3.9)$$

Splnění nerovnosti (3.9) je totožné s požadavkem záporného znaménka reálných částí všech kořenů tzv. charakteristické rovnice, definované jako

$$\det|\mathbf{A} - \lambda \mathbf{I}| = 0 \quad (3.10)$$

kterou lze rozepsat do tvaru

$$d_0 \lambda^n + d_1 \lambda^{n-1} + \dots + d_{n-1} \lambda + d_n = 0 \quad (3.11)$$

Aby nebylo zapotřebí často pracně počítat kořeny polynomu (3.11), byla sestavena kritéria, podle nichž lze určit znaménka.

Podle **Routh-Hurwitzova kritéria** budou mít reálné části kořenů charakteristické rovnice záporné znaménka, budou-li:

- všechny koeficienty charakteristické rovnice kladná čísla;
- budou-li splněny následující determinantní nerovnosti:

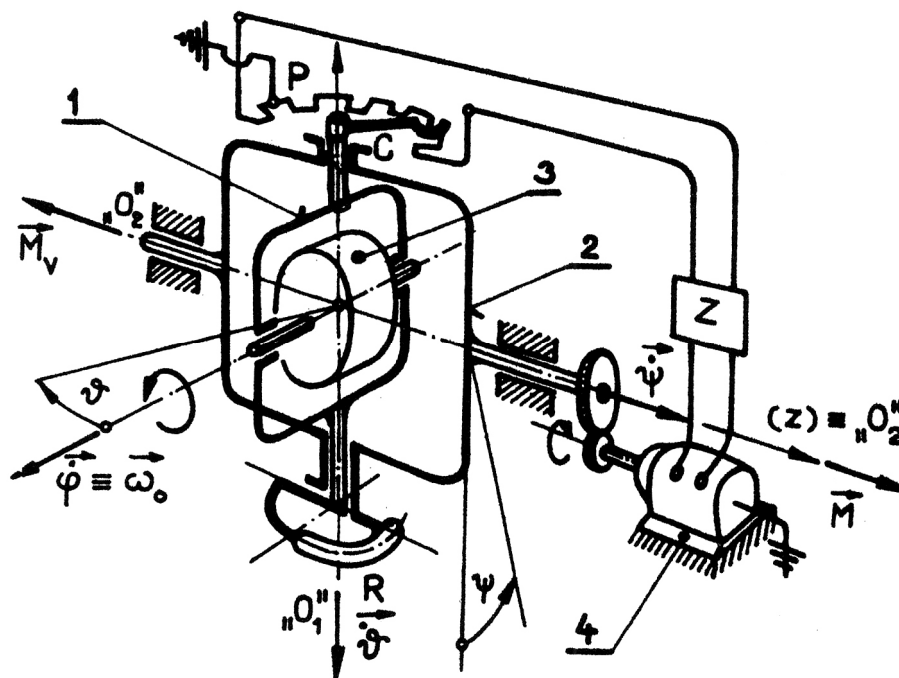
$$\Delta_1 \equiv d_1 > 0, \quad \Delta_2 = \begin{vmatrix} d_1 & d_3 \\ d_0 & d_2 \end{vmatrix} > 0, \dots, \Delta_n = \begin{vmatrix} d_1 & d_5 & d_5 & \dots \\ d_0 & d_2 & d_4 & \dots \\ 0 & d_1 & d_3 & \dots \\ 0 & d_0 & d_2 & \dots \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ \dots & \dots & \dots & d_n \end{vmatrix} > 0 \quad (3.12)$$

Pro systémy s větším počtem stupňů volnosti je analýza vlastností determinantů (3.12) dosti nepřehledná. Hledaly se proto jednodušší formulace. Tak například podle **Liéardova kritéria** postačí – při splnění první Routh – Hurwitzovy podmínky – aby byly splněny „pouze“ následující determinantní nerovnosti:

$$\Delta_{n-1} > 0, \quad \Delta_{n-3} > 0, \quad \dots, \quad \Delta_1 > 0, \quad (3.13)$$

kde determinanty Δ jsou definovány stejně jako v rovnici (3.12). Ilustrujme si vyloženu problematiku následujícím příkladem.

Analyzujeme činnost gyroskopického stabilizátoru polohy, znázorněného na obr. 3.2. Na rám 2 necht' působí vnější moment M_v , který má být ve svých účincích na gyroskop kompenzován pomocí momentu $M_m = K\nu$, ($K = konst.$) vyvozovaného motorem 4. Toho se dosáhne tím, že potenciometr P, jehož kontakt C se otáčí spolu s osou O_1 , oddělí napětí, které se zesiluje v zesilovači Z a přivádí se na svorky motoru. (je-li kontakt C v neutrální poloze, je $\nu_0 = 0$ a také $M_m = K\nu = 0$). Tlumící moment je roven $M_T \doteq R\dot{\nu}$ (R - Rayleighova konstanta).

Obr. 3.2

Pohybové rovnice gyroskopického systému na obr. 3.2 jsou:

$$\begin{aligned} A_1\ddot{\psi} + B\omega_0(\dot{\nu} + \omega_1) &= -M_v + M_m \doteq -M_v + K\nu \\ A_2\ddot{\nu} + R\dot{\nu} + B\omega_0(\dot{\psi} + \omega_2) &= 0 \end{aligned} \quad (3.14)$$

kde význam označení je stejný jako v technických rovnicích gyroskopu a ω_1, ω_2 jsou úhlové rychlosti rámu 1 a 2. Doplňme-li rovnice (3.14) identitou $\dot{\nu} = \dot{\nu}$, lze zapsat ve tvaru stavové rovnice řízeného dynamického systému:

$$\frac{d}{dt} \begin{bmatrix} \nu \\ \dot{\nu} \\ \psi \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 0 & 1 & 0 \\ 0 & -\frac{R}{A_2} & -\frac{B\omega_0}{A_2} \\ \frac{K}{A_1} & \frac{B\omega_0}{A_2} & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \nu \\ \dot{\nu} \\ \psi \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} 0 \\ -\frac{B\omega_0\omega_2}{A_2} \\ \frac{B\omega_0\omega_1 - M_v}{A_1} \end{bmatrix} \quad (3.15)$$

Rovnovážné řešení dostaneme, položíme-li stranu rovnice (3.15) rovnu nule. Tím dostaneme soustavu algebraických rovnic, která má řešení:

$$\tilde{v} = -\frac{B\omega_0\omega_1 - M_v}{k}, \quad \tilde{v} = 0, \quad \tilde{\psi} = 0 \quad (3.16)$$

System se ustálí na výchylce, která může být nulová v případě, že $M_v = \omega_0\omega_1$. Koeficienty a_{ij} matice $\mathbf{A}$, viz rov. (3.7), budou:

$$a_{11} = a_{13} = a_{21} = a_{33} = 0, \quad a_{22} = -\frac{R}{A_2}, \quad a_{23} = -\frac{B\omega_0}{A_2}, \quad a_{31} = \frac{K}{A_1}, \quad a_{32} = \frac{B\omega_0}{A_2}$$

Charakteristická rovnice typu (3.11) bude

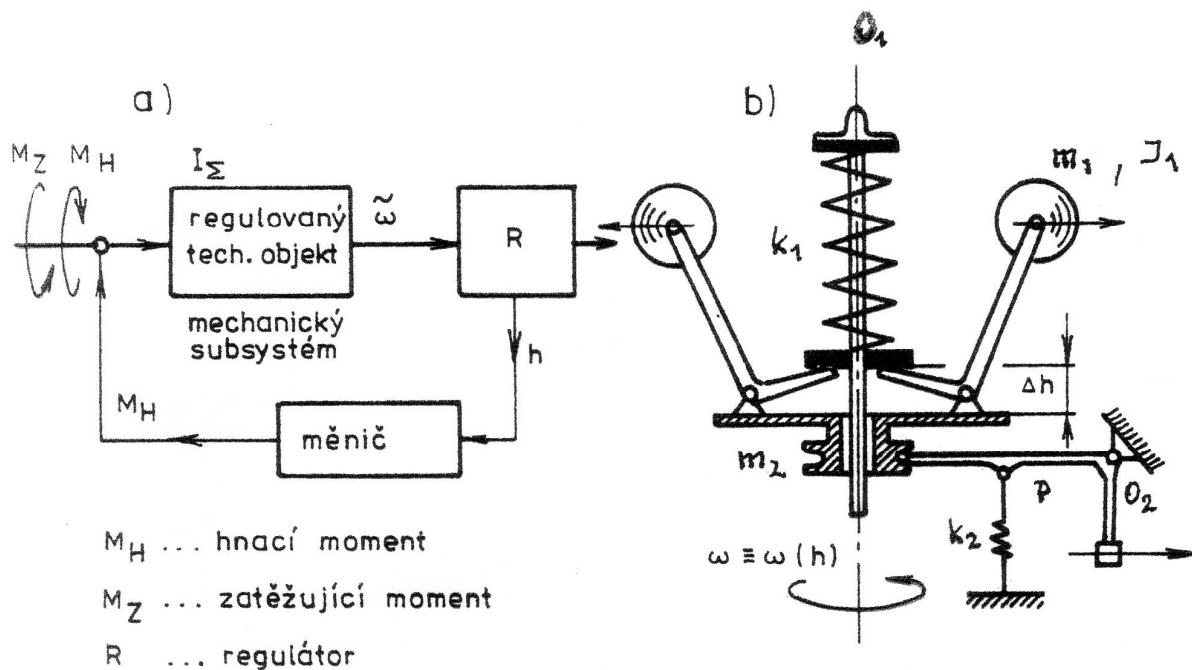
$$\lambda^3 + \lambda^2 \frac{R}{A_2} + \lambda \frac{(B\omega_0)^2}{A_1 A_2} + \frac{B\omega_0 K}{A_1 A_2} = 0 \quad (3.17)$$

a je zřejmé, že její koeficienty jsou kladné (je to nutné i z fyzikálních důvodů). Z determinantních nerovností (3.12) pak plynou následující podmínky:

$$\begin{aligned} \Delta_1 &\equiv \frac{R}{A_2} > 0 && \Rightarrow R > 0 \\ \Delta_2 &\equiv \frac{R}{A_2} \frac{(B\omega_0)^2}{A_1 A_2} - \frac{B\omega_0 K}{A_1 A_2} > 0 && \Rightarrow R > \frac{K}{B\omega_0} \\ \Delta_3 &\equiv \frac{B\omega_0 K}{A_1 A_2} (\Delta_2) > 0 && \Rightarrow \frac{B\omega_0 K}{A_1 A_2} > 0 \end{aligned} \quad (3.18)$$

Na základě rozboru výsledků (3.18) lze tedy učinit závěr, že vhodnou volbou tlumící konstanty R lze vždy dosáhnout stability řešení. Netlumený systém by byl nestabilní. Aby se u skutečných systémů tohoto typu eliminoval vliv úhlové rychlosti ω_1 na výchylku $\tilde{v}$, užívá se dvou stejných gyroskopů, uložených rovnoběžně ve společném rámu. Pohyb těchto gyroskopů pak je mechanicky vázán.

Výsledky analýzy stability se uplatňují i ve speciálních odvětvích dynamiky systémů, například v teorii regulace. Jako příklad uvedeme Hartnellův regulátor, znázorněný na obr. 3.3.

Obr. 3.3

Parametry potřebné pro výpočet jsou znázorněny ve výpočtovém schématu a představují: m_1 hmotnost vyvažovacího závaží, I_1 moment setrvačnosti úhlové páky včetně závaží k ose O_1 , I_2 moment setrvačnosti páky P k ose O_2 , m_2 hmotnost přestavovací objímky, k_1 tuhost pružiny regulátoru a k_2 tuhost vyrovnávací sílu regulátoru zanedbáme.

Okamžitou hodnotu kinetické energie můžeme vyjádřit

$$\begin{aligned}
 E_k(h, \dot{h}) &= 2 \left[\frac{m_1}{2} (e + l \sin \varphi)^2 \omega^2 + \frac{I_1}{2} \dot{\varphi}^2 \right] + \frac{m_2}{2} \dot{h}^2 + \frac{I_2}{2} \dot{\psi}^2 \\
 &\approx m_1 \left(e + \frac{l}{r} h \right)^2 \omega^2 + \frac{I_1}{2} \frac{\dot{h}^2}{r^2} + \frac{m_2}{2} \dot{h}^2 + \frac{I_2}{2} \frac{\dot{h}^2}{p^2}
 \end{aligned} \tag{3.19}$$

když jsme položili

$$\dot{\varphi} \doteq \frac{\dot{h}}{r}, \quad \sin \varphi \doteq \varphi, \quad \cos \varphi \doteq 1$$

Potenciální energie systému, označíme-li předpětí v pružinách s_1 a s_2 , definuje rovnice:

$$E_p(h) = E_{p0} + 2m_1gl \cos \varphi + m_2gh + \frac{k_1}{2} (h + s_1)^2 + \frac{k_2}{2} \left(\frac{g}{p} h + s_2 \right)^2 \tag{3.20}$$

Dosadíme-li vztahy (3.19) a (3.20) do Lagrangeovy rovnice II. druhu

$$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial E_k}{\partial \dot{h}} \right) - \frac{\partial E_k}{\partial h} + \frac{\partial E_p}{\partial h} = 0$$

dostaneme pohybovou rovnici regulátoru:

$$\begin{aligned} \left(m_1 + \frac{I_1}{r^2} + \frac{I_2}{p^2} \right) \ddot{h} + \left[k_1 + k_2 \left(\frac{q}{p} \right)^2 - \frac{2mgl}{r^2} - \frac{2m\omega^2 l^2}{r^2} \right] h + \\ + \left(m_2 g + k_1 s_1 + k_2 \frac{q}{p} s_2 \right) = \frac{2lme}{r} \omega^2 \end{aligned} \quad (3.21)$$

Tato rovnice je nelineární, neboť obě proměnné, h i ω , v ní vystupují v součinu. Omezíme-li se na vyšetřování „malých“ výchylek kolem rovnovážné polohy $\tilde{\omega}, \tilde{h}$, tj. vyšetřujeme-li pohyby

$$\omega(t) = \tilde{\omega} + \Delta\omega(t), \quad h(t) = \tilde{h} + \Delta h(t), \quad \Delta\omega \ll \tilde{\omega}, \quad \Delta h \ll \tilde{h} \quad (3.22)$$

Ize rovnici (3.21) linearizovat. Regulační proces linearizovaného systému je totiž mnohem jednodušší a lze jej přehledně sledovat pomocí blokového schématu na obr. 3.3c. Nechť se regulované zařízení otáčelo v čase $t < 0$ úhlovou rychlostí ω_0 . Když na ně v čase $t = 0$ začne působit brzdňý moment $M_B(t)$, změní se otáčky o $\Delta\omega$ a objímka regulátoru se posune z rovnovážného stavu o Δh . Posuv objímky způsobí prostřednictvím měniče zvětšení rychlosti hřídele regulátoru, na který začne působit hnací moment $M_H(t)$. Veličiny $\Delta\omega$, Δh a moment $M_H(t)$ jsou funkcemi času a jejich vzájemnou souvislost můžeme vyjádřit simultánními diferenciálními rovnicemi

$$\begin{aligned} I_\Sigma \Delta\dot{\omega}(t) &= M_H(t) - M_B(t) \\ \Delta\omega(t) &= A\Delta\ddot{h}(t) + B\Delta\dot{h}(t) + C\Delta h(t) \\ M_H(t) &= K\Delta h(t) \end{aligned} \quad (3.23)$$

kde I_Σ je momentem setrvačnosti hmot, rotujících s hřídelem regulátoru a A, B, C, K jsou konstanty. Přitom druhou rovnici soustavy (3.23) definujeme na základě rovnice (3.21).

Derivujeme-li nyní druhou rovnici soustavy (3.23) podle času a dosadíme-li ji za $\Delta\omega$ do první rovnice, dostaneme s ohledem na třetí rovnici (3.23) a po úpravě:

$$I_\Sigma \left[A\Delta\ddot{\ddot{h}}(t) + B\Delta\ddot{\dot{h}}(t) + C\Delta\ddot{h}(t) \right] + K\Delta h(t) = M_B(t) \quad (3.24)$$

Tři integrační konstanty, nutné pro řešení této rovnice, získáme z počátečních podmínek, například $\Delta\omega(0) = \Delta h(0) = \Delta\dot{h}(0) = 0$. Charakteristická rovnice modelu (3.24) má pak tvar

$$A\lambda^3 + B\lambda^2 + C\lambda + \frac{K}{I_\Sigma} = 0 \quad (2.25)$$

O řešení rovnic typu (3.25) je známo, že mají vždy jeden kořen reálný. Podmínkou stability řešení je, aby rovnice (3.25) měla všechny kořeny reálné záporné nebo jeden kořen reálný záporný a dva kořeny sdružené s reálnou zápornou částí. Výběr parametrů systému, za kterých je těmto požadavkům vyhověno, pak určíme na základě rozboru Routh-Hurwitzových podmínek.